

Nechutová, Jana

K prozodii svatováclavských hymnů Jana z Jenštejna

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. H, Řada hudebněvědná. 1987, vol. 36, iss. H22, pp. [13]-18

ISBN 80-210-0354-5

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/112268>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JANA NECHUTOVÁ

K PROZODII SVATOVÁCLAVSKÝCH HYMNŮ JANA Z JENŠTEJNA

Ctyři hymny, složené v sapfické strofě, jimiž třetí pražský arcibiskup Jan z Jenštejna, známý jako prozaik i jako básník, oslavil sv. Václava, neprobudily hlubší zájem historiků, ačkoli jsou nepochybně součástí středověké václavské hagiografie. Zachovaly se jako část officia ke cti sv. Václava, jež arcibiskup sám sepsal na počátku 80. let 14. století. Vydal je před více než sto lety G. M. DREVES (1886, 1905 — podle Drevesova vydání z r. 1905 zde uvádíme Jenštejnovy hymny čísl 408 — 411) a k jednotlivým skladbám připojil nejnútnější poznámky. Z. NEJEDLÝ (1954) nevěnuje těmto Jenštejnovým výtvorům pozornost, neboť se nedochovala jejich notace, vysoko je cení po stránce formální i obsahové a aspoň povšechnému rozboru je podrobil V. BITNAR (1926, 1929; v této souvislosti se zmiňme i o překladech našich hymnů — BITNAR je v překladu A. FUCHSE zařazuje 1929, s. 355—367; r. 1934 je v témž překladu zařazen hymnus č. 408 do revue Na hlubinu, r. IX.). J. VILIKOVSKÝ (1948, 74) je přechází zmínkou o jejich patrném vztahu k novotářskému působení Jana ze Středy v duchu tzv. raného humanismu. J. SNÍŽKOVÁ (1952) pouze podobně jako Bitnar opakuje tento již Drevesův postřeh, podává obsah svatováclavských hymnů, a to značně nepřesně, a zabývá se pak rozbořem, skladeb s dochovanými nápěvy. Naposledy se při výkladu o hymnech pozdního 14. století a o Jenštejnovi zvlášt zmiňuje o těchto skladbách J. SZÓVÉRFY (1956),

DREVES (1886, 45) v předmluvě k edici říká, že svatováclavské hymny patří v Jenštejnově básnickém díle k nejslabším částem, už proto, že si zde navzájem působili násilí básník a básnický útvar; nepochybně zvolený pod vlivem současných humanizujících tendencí. Podle Drevesova výkladu v nich Jenštejnově kolísání mezi rytmickým a metrickým prozodickým systémem ústí do stavu, kdy již básník bere zřetel pouze na počet slabik ve verši, a kdy už přirozeně nemůže být řeč o kvantitě, ale ani o přízvukném rytmu. O charakteristiku Jenštejnovy sapfické strofy se

mimochodem pokusil také A. BLASCHKA (1934, 158 pozn. 178): konstatuje, že každý verš má dva závazné přízvuky, které jsou pak v textu komentáře (str. 124, 125) vyznačeny vždy na předposledních slabikách veršů před cesurou a v závěru.

Vyjádríme-li se v pojmech W. MEYERA (1882), dopouští Jenštejn nepochybně střídání rytmu („*Taktwechsel*“), tj. nezáleží mu již na umístění dlouhých iktovaných slabik na příslušných místech, předepsaných zvoleným rozměrem, nýbrž jen na počtu slabik ve verši a na pevné kadenci před cesurou a v závěru verše, takže místo náležitého trocheje mohl stát iambus nebo spondej. Tuto praxi vystihuje i jiný termín W. Meyera, „*Scheinprosodie*“, tj. systém, v němž při zachování počtu slabik a kadenciálních přízvuků podržuje verš jen zdánlivý (schein-), odposlouchaný spád původně časoměrného verše. Toto vývojové stadium středověké nápodoby antického rozměru vyložil po Meyerovi nověji D. NORBERG (1958, 95, 124) zvlášť názorně právě na struktuře saphického verše.

Aby si čtenář mohl tento vývoj představit, podám ukázkou klasické saphické strofy časoměrné a poté začátek Jenštejnova hymnu:

Horatius Carm. I, 22, v. 1—4:

*Integer vitae || scelerisque purus
non eget Mauris || iaculis neque arcu
nec venenatis || gravida sagittis
Fusce, pharetra.*

První tři verše jsou saphické hendekasyllaby se strukturou

—'v/—'/—'/—' || vv/—'v/—'v

a poslední je tzv. verš adónský, —' vv / —'v /

Jenštejn 408, 1—4

*Ut celebs tuas || reboare tyro
possint faveto || servuli ab alto
posceque blesam || vinclo ut resolvat
doxas in glossam.*

Jenštejn zde jednak nedodržel plně poměr krátkých a dlouhých slabik, jednak si patrně představoval přízvuky svého textu nikoli snad podle časoměrného vzoru (což by znamenalo číst *út celébs tuás || reboáre týro*), nýbrž přízvukoval jako při četbě prosté prózy (*ut celebs túas || reboare týro*).

Tento druh nápodoby časoměrného saphického hendekasyllabu lze podle NORBERGOVA (1958, 95—96) systémem vyjádřit symbolem 5p + 6p (u W. Meyera 5 x'x + 6 x'x), tj. verš s pěti slabikami zakončenými přízvukem na předposlední slabice (p = paroxytonon) před cesurou a s šesti slabikami, opět s paroxytonem (p), za ní. V dalším stadiu pak dochází i k tomu, že básník dodržuje pouze počet slabik před a za cesurou — po-

dle Norberga lze tento stav sapphického verše symbolizovat 5 + 6, tj. pět slabik před a šest za cesurou bez ohledu na umístění přízvuků v kancencích.

NORBERG (1958, 96) řadí sám přímo Jenštejnovy sapphické strofy k prvnímu z těchto dvou vývojových typů, jež nazývá „*nápodoba struktury*“ (*imitation de la structure*). Konstatuje, že v takovýchto verších, které se vyskytují už od počátku 9. stol., nemůže být řeč o kvantitativní poezii ani snad o takovém způsobu, kdy by dlouhé slabiky s iktem byly nahrazovány ne-li dlouhými, tedy aspoň přízvučnými slabikami. Jde o Meyerovu „zdanlivou prozodii“ a „střídání rytmu“ v tom smyslu, že středověký autor četl svůj vzor — kvantitativní verše — s přízvuky prózy a dbal vlastně jen na to, kde jsou hranice mezi jednotlivými slovy textu. — Norberg připomíná též, že Jenštejn nepatří k rigorózním rytmickým nápodobitelům struktury kvantitativní sapphické strofy, nýbrž dovoluje si některé volnosti: např. užívá na začátku verše trojslabičného slova, jež v časoměrném sapphickém verši nepřichází. Obdobnou situaci shledává NORBERG (1958, 97) v Jenštejnově závěru sapphické strofy, v adónském verši.

Nelze ale zcela vyloučit, že v Jenštejnových svatováclavských hymnech před sebou máme aspoň pokus o metrické, kvantitativní (časoměrné) skladby. Měříme-li délky jejich slabik, zjistíme, že ač je zde nepravidelností dost (např. v první strofě hymnu 408 je jich šest, čtyři z toho jsou ale záměny trochejů spondeji nebo naopak v prvních a druhých stopách sapphických hendekasyllabů, což byla volnost, již se dopouštěli i méně přesní časoměrní básníci konce antiky), je spíše s podivem, že tolik kvantitativně odpovídá svým umístěním předpisům metriky. Skutečnost o to nápadnější, že změříme-li kvantitu slabik hymnu Tomáše Kempenského (DREVES 1905, č. 481), který uvádí NORBERG (1958, 124) jako příklad pro nejvolnější typ rytmické nápodoby (schéma 5 + 6, což však nijak nesouvisí s umístěním délek), najdeme těchto nepravidelností více než trojnásobek („chybný“ je např. celý první verš Tomášovy skladby). Pro rytmický, přízvučný, charakter Jenštejnových sapphických hymnů svědčí naproti tomu autorovo naprosté ignorování hiátu a elize i to, že se nejen nevyhýbal rýmům, ale někde je snad i vědomě tvořil, naopak — pro takové umístění iktů, jaké měly antické předlohy, by svědčil fakt, že se Jenštejnovy hymny měly zpívat podle starší skladby *Ut quaeant laevis* (viz dále), plně časoměrné.

Je tedy snad možno aspoň připustit, že Jenštejna inspirovalo ovzduší raného humanismu jeho doby a působnost Jana ze Středy do té míry, že nejen sáhl po sapphické strofě, ale že se dokonce pokusil napodobit ji i kvantitou; rozdíl mezi metrickou (časoměrnou) a rytmickou (přízvučnou) prozodií mu mohl být znám ze středověkých příruček poetiky — příslušná poučení podávají vždy v závěrečných pasážích svých poetik Eberhardus Allemanus i Jan z Garlandie (FARAL 1923, 361 nn, 380). Ostatně pro práci se středověkou poezií platí, že nelze považovat každou sklu,

ně pro práci se středověkou poezií platí; že nelze považovat každou skladbu, která vykazuje větší nebo menší počet prohrěšků proti kvantitě, za přízvuknou. Mnohdy je to jen nepodařená skladba časoměrná a vypovídá pouze o nedostatku kultivovanosti, řádu a systému (NORBERG 1958, 94). To sice platí především pro starší období středověku, mohlo by se to však vzhledem k projevům raného humanismu v daném čase a prostoru vztahovat i k naší látce.

Že jsou Jenštejnovy svatováclavské hymny vědomým odklonem od poezie běžné v jeho době, je nesporné nejen vzhledem k jejich rozměru, ale i vzhledem k lexiku. Je zde spousta grécismů a dalších hledaných slov, jak si všiml též již VILIKOVSKÝ (1948, l. c.), která jistě měla, podobně jako šroubovaný a smysl matoucí slovosled, nejen propůjčit těmto výtvorům exkluzivní charakter, ale také vyřešit ne jeden rytmický nebo snad i metrický problém.

Volba saphické strofy byla v tomto období česko-latinské poezie neobvyklá, útvar však má v latinském světském i duchovním básnictví středověku dlouhou a nepretržitou tradici, k níž se Jenštejn hlásí konstrukcí první strofy hymnu 408. Je složena (všiml si toho i NEJEDLÝ 1954, l. c.) podle 1. strofy slavného saphického hymnu 9. století *Ut quaeant laxis*, připisovaného často Paulu Diakonovi (BRUNHÖLZL 1975, 267; RABY 1927, 166; SZÖVÉRFY 1964, 186—187), na jejíž nápěv se Jenštejnův hymnus také zpíval. *Ut quaeant laxis* je ovšem skladba dokonale časoměrná. Obliba tohoto z antiky děděného strofického útvaru trvá pak po celý středověk zejména pro oslavné hymny na světce. SZÖVÉRFY 1965 uvádí řadu příkladů od 9. až do konce 15. století z okruhu karolinského, cicerciáckého (12.stol.), františkánského i humanistického (např. i Aeneas Silvius Piccolomini). Většinou jsou tyto hymny korektně časoměrné, ve františkánském okruhu se setkáme spíše s přízvuknou nápodobou (Jan Kapistrán), u Tomáše Kempenského v polovině 15. století dokonce s nejvolnějším systémem nápodoby pouze caesurou a počtem slabik ve verši.

Co se týče obsahové stránky Jenštejnových svatováclavských hymnů, již se velmi zevrubně zabývám na jiném místě, můžeme zde jen říci, že shoda mezi karolinským hymnem *Ut quaeant laxis* a Jenštejnovou skladbou *Ut celebs tuas* přestává obsahově na první strofě. Dále podává Jan z Jenštejna život Václavův a jeho chválu ve shodě s václavskou legendistickou tradicí: jeho líčení života Václavova a jeho ctností je v celku i v jednotlivostech zjevně závislé na hagiografickém pojetí, jež skýtá legenda o sv. Václavu *Crescente religione christiana* z 2. poloviny padesátých let 14. století, jejímž autorem je Karel IV. Některé další prvky, obsažené také v legendách Oriente a *Ut annuncietur* ze 13. století a v Pulhavově kronice, jsou u Jana z Jenštejna čerpány spíše z obecného dobového povědomí než z těchto výtvorů. To ovšem platí nejen o prvním hymnu 408 — *Ut celebs tuas*, ale též o následujících: 409 — *Gubernatore spiritali carens* pojednává o vzniku chrámu sv. Víta, o dobročinnosti a o ctnostech knížete, o slavném vítězství nad knížetem kouřimským a

o epizodě u císařského dvora; 410 — *Mente presaga* mluví o Václavovu mučednictví, o zázracích, jež se udály při jeho translaci, o vidění dánského krále a posléze o ochraně, již světec skýtá Čechům v bitvách; 411 — *Tempore cursu* vypráví ve třech strofách o zázracích, které se staly v souvislosti s přenesením světčova těla, zbývající tři strofy jsou oslavou a vzýváním světce.

Po bližším seznámení s formou i obsahem Jenštejnových svatováclavských hymnů dáme přednost názoru BITNAROVU (1929, l. c.), který tyto básně cení vysoko, před DREVESOVÝM (1886, 45) odsudkem. Obsah je sice u našich skladeb vpraven mnohdy velmi pracně do mimořádně náročné a v daném prostředí neobvyklé formy, není však na něm pácháno násilí; naopak autor vyjádřil vše, co bylo v době Karla IV. a v jeho intencích třeba o světcí říci. Zdá-li se forma ostatních sekvencí a čistě rytmičtých a rýmovaných hymnů, kantilén a tropů třetího pražského arcibiskupa přirozenější a estetičtější, v sapfických hymnech Jenštejn jedno-duše zkusil své síly na jiném žánru, k němuž vedla dobová móda i tradice oslavného hymnu. I zde obstál jako básník se ctí.

LITERATURA

- BITNAR, V. 1926: *Svatováclavské hymny Jana z Jenštejna*, Časopis katolického duchovenstva LXVII, 148—155.
- BITNAR, V. 1929: *Anthologie středověké poezie svatováclavské*, Praha.
- BLASCHKA, A. 1934: *Die St. Wenzelslegende Kaiser Karls IV*, Prag.
- BRUNHÖLZL, F. 1975: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters I*, München.
- DREVES, G. M. 1886: *Die Hymnen Johannis von Jenstein*, Erzbischofs von Prag, Prag.
- DREVES, G. M. 1905: *Analecta hymnica medii aevi 48*, Lateinische Hymnendichter des Mittelalters, Leipzig.
- FARAL, E.: 1923: *Les arts poétique du XIIe et du XIIIe siècle*, Paris.
- KUSCH, H. 1957: *Einführung in das Lateinische Mittelalter*, Band I, Dichtung, Berlin.
- MEYER, W. 1905: *Der Ludus de Antichristo und Bemerkungen über die lateinischen Rhythmen des XII. und XIII. Jahrhunderts*, Gesammelte Abhandlungen zur mittellateinischen Rhythmik, Berlin.
- NEJEDLÝ, Z.: 1954: *Dějiny husitského zpěvu I*, Zpěv předhusitský, Praha².
- NORBERG, D. 1958: *Introduction à l'étude de la versification latine médiévale*, Stockholm.
- RABY, F. J. E. 1927: *A History of the Christian Latin Poetry from the Beginnings to the Close of the Middle Ages*, Oxford.
- SNÍŽKOVÁ, J. 1952: *Jan z Jenštejna*, Slovesná věda 5, 83—89.
- SZÓVÉRFY, J. 1964, 1965: *Die Annalen der Lateinischen Hymnendichtung I, II*, Berlin.
- SZÓVÉRFY, J. 1970: *Weltliche Dichtungen des Mittelalters*. Ein Handbuch I, Berlin.
- VILIKOVSKÝ J. 1948, *Písemnictví českého středověku*, Praha.

**IN IV HYMNOS SAPPHICOS AD LAUDEM
S. VENCESLAI A JOHANNE DE JENŠTEJN
COMPOSITOS COMMENTARIOLUM METRICUM**

Utrum auctor hymnorum nostrorum, apud G. M. Dreves editorum, in sapphicus suis componendis verborum ictum una cum numero certo syllabarum versus uniuscuiusque solum respexerit, an potius quantitatem syllabarum exemplo auctorum Antiquitatis Romanae secutus sit, adhuc sub iudice manet. Commentatio haec sententias varias, quas viri docti de carminibus sapphicus, compositis non solum a Johanne nostro, archiepiscopo Pragensi tertio, verum etiam a multis aliis Mediae Aetatis poetis, protulerunt, recensere conatur.